

"Aina leski heruu"

Uudelleenavioituminen Hämeen maaseudulla 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa

Tämä artikkeli perustuu syksyllä 2002 hyväksyttyyn pro gradu -tutkielmaani *Nyt olen leski. Naisleskien elämänkulku Hämeen maaseudulla 1860–1940*. Työssä tutkin 170 naislesken elämää Hämeen maaseudulla vuosina 1860–1940. Tarkastelin työssä muun muassa naisten leskeytymisikää, sosiaalista asemaa ja uudelleenavioitumista sekä perheen merkitystä eri sosiaaliryhmien leskille. Työn tärkeimmät lähteet olivat kirkonkirjoista kerätty muuttoliikeaineisto, henkikirjat ja köyhäinhoidon pöytäkirjat, joiden avulla kartoitin naisleskien elämänkulkua puolison kuolemasta aina lesken omaan kuolemaan.

Tartuntataudit, suuri sairastavuus, vaikeat elinolot, sodat ja tapaturmat verottivat lasten ja vanhusten lisäksi myös parhaassa työiässä olevaa väestönosaa. Elämä oli arvaamatonta. Leskeys ei siten ollut yhtä vahvasti kuin nykyään sidoksissa korkeaan ikään. Keskimäärin naiset leskeytyivät Hämeen maaseudulla noin 58-vuotiaina, mutta peräti kolmasosa naisista oli puolison kuollessa alle 50-vuotias. Toisaalta leskillä oli usein myös alaikäisiä lapsia huolehdittavanaan, sillä perheisiin syntyi lapsia kahden kolmen vuoden välein koko vaimon hedelmällisen iän ajan.

Lesket eivät siten olleet vain vanhoja naisia, kuten usein ajatellaan, mutta eliniän hitaan nousun myötä leskeys ja leskeytyminen alettiin liittää yhä selvemmin vanhuuteen. Sen sijaan leskeys oli jo 1800-luvulla selvästi naisille tyypillinen

siviilisäätty, sillä leskien ja eronneiden naisten suhteellinen osuus oli vähintään kaksi kertaa suurempi kuin miesten osuus.

Ajanjaksolla 1850–1940 miltei kaikki avioliitot purkautuivat puolison kuoleman johdosta. Avioerot olivat erittäin harvinaisia, ja eronneiden osuus väestöstä oli 1900-luvun alkupuolellakin vain joitakin promilleja. Heti nälkävuosien jälkeen vuonna 1870 peräti joka seitsemäs Hämeen läänin yli 15-vuotiaista naisista oli leski, joten leskeys ei voinut mitenkään olla marginaalinen ilmiö ajan yhteisössä. Miksi naisleskiä sitten oli selvästi miesleskiä enemmän? Tämä johtui siitä, että miesten elinikä oli alhaisempi kuin naisten ja naiset avioituvat itseään vanhempien miesten kanssa, minkä seurauksena yli puolet avioliitoista purkautui miehen kuoleman johdosta Suomessa vuosina 1866–1940.

Suruaika

Puolison kuolemasta alkoi lesken suruaika. Suruaika tarkoitti aikaa, joka puolison kuolemasta oli kuluttava ennen kuin leski sai solmia uuden avioliiton. Vuoden 1734 lain mukaan naisten suruaika kesti kaksi kertaa niin kauan kuin miesten suruaika; kun naislesken tuli odottaa puolison kuoleman jälkeen vähintään yksi vuosi ennen kuin uudelleenavioituminen oli mahdollista, saattoi leskimies solmia avioliiton jo kuuden kuukauden kuluttua vaimon kuolemasta.

Kirkon ja papiston ohella myös kyläläiset valvoivat erityisesti naisleskien suruajan viettoa, sillä nainen saattoi olla raskaana puolison kuollessa. Jos leski avioitui pian puolisonsa kuoleman jälkeen, saattoi lapsen isästä tulla epäselvyyksiä. Tutkiessani naisleskien elämänkulkua 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alkupuolen Kangasalan, Luopioisten ja Pälkäneen maalaispitäjissä havaitsin, että suruaikaa noudatettiin tarkasti: toisen avioliiton solmineet naislesket avioituivat tavallisesti vasta noin kolmen neljän vuoden kuluttua puolison kuolemasta.

Uudelleenavioituminen Hämeen maaseudulla

Suomen Virallisen Tilaston mukaan Hämeen läänissä naisleskien osuus kaikista avioituneista naisista oli tavallisesti noin 5–8 prosenttia (nälkävuosien jälkeen naisleskien osuus oli peräti 16 prosenttia). Tilaston mukaan naislesket olivat avioituessaan noin 36–41-vuotiaita, joten vanhemman naislesken mahdollisuus tai halukkuus uudelleenavioitua näyttäisi olleen vähäinen. Kun kaikista leskistä vain joka kymmenes solmi avioliiton, niin alle 45-vuotiaana leskeytyneistä naisista lähes puolet avioitui toistamiseen. Toinen puoli näistä nuoremmista leskistä ei kuitenkaan solminut uutta avioliittoa, joten lesken ikä ei yksin selitä uudelleenavioitumista.

Osa näistä alle 45-vuotiaana leskeytyneistä naisista ei solminut uutta avioliittoa, koska he kuolivat pian puolison kuoleman jälkeen. Toisaalta myös lesken oma sairaus saattoi olla este avioliiton solmimiselle, sillä esimerkiksi kaatumatautia sairastanut sepän leski Anna ei solminut toista avioliittoa, vaikka hän oli puolisonsa kuollessa vain 31-vuotias. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kirjoitetussa teologisissa avioliitto-oppeissa muistutettiin lukijoita muun muassa siitä, että avioliittoinstituution

tarkoitus oli suvunjatkaminen, joten niin puolison terveydentilalla kuin puolisoitten välisellä iäkerollakin oli merkitystä.

Sopiva ikäero

Sivistyneistön ihanteen mukaan aviomiehen tuli olla vaimoaan vanhempi ja sopiva ikäero oli kymmenen vuotta. Tätä ihannetta eivät leskien solmineet avioliitot täyttäneet, sillä naislesket olivat avioituessaan keskimäärin 37-vuotiaita ja heidän puolisonsa 31-vuotiaita. Ääripäitä edustavista avioliitoista toinen solmittiin 41-vuotiaan naislesken ja 70-vuotiaan miehen välillä ja toinen 50-vuotiaan naislesken ja 25-vuotiaan miehen välillä. Iältään "sopivan" puolison löytäminen oli siis ilmeisen hankalaa.

Ikäerot olivat siis suuria. Käytännössä tämä tarkoitti myös sitä, että naislesket kilpailivat avioliittomarkkinoilla naimattomien naisten kanssa sopivista puolisoehdokkaista, sillä leskien aviopuolisot olivat keski-ikästään periaatteessa vain hieman vanhempia kuin ensimmäistä avioliittoaan solmivat miehet keskimäärin. Puolisot eivät siten muodostaneet mitään varsinaista ylijäämäryhmää.

Säätysidonnaisuus ja puolisonvalinta

Talolliset naivat talollisia...

Naisleskien uudelleenavioituminen oli yleistä maata viljelevän väestön parissa, sillä sekä talollisten leskien että talollisten tyttärinä syntyneiden naisleskien osuus uudelleenavioituneista oli suuri. Näiden uudelleenavioituneiden talollisten leskien taloudellinen asema vahva. Esimerkiksi rusthollarin leski Henriikka Juhontytär peri osan tilasta, kun perheen lapsista kaksi kuoli isänsä kuoleman jälkeen, ja Henriikka Wilhelmiinan puoliso oli ilmeisesti ostanut tilan ja vaimo

peri sen miehen kuoleman jälkeen. Lisäksi naimattomia tilallisen veljiä oli runsaasti, sillä tiloja ei riittänyt talollisen jokaiselle pojalle. Avioituminen lesken kanssa oli varteenotettava vaihtoehto näille kirkonkirjoissa talollisten pojiksi tai veljiksi merkityille miehille, jotka eivät perineet kotitaloaan, sillä kotitalonsa periviä tyttäriä ei kaikille näille talollisten nuoremmille pojille riittänyt.

Kaikki talollisen tyttäret eivät kuitenkaan olleet leskeytyessään talollisia, mutta heidän mahdollisuutensa uudelleenavioitua olivat tilattoman leskenäkin paremmat kuin tilattomien tyttärillä. Tämä saattoi johtua siitä, että talollisten sosiaalinen piiri oli avioliittojen ja sukulaisuhteiden kautta laaja. Lisäksi talollisen tytär sai kotoaan ainakin jonkinlaiset myötäjäiset. Perintöosuuden tasaamisen myötä vuonna 1878 muidenkin kuin talon perijän perintöosuuden asianmukainen korvaaminen tuli säännönmukaisemmaksi, joten aivan varattomia talollisen tyttäret eivät leskeytyessään välttämättä olleet.

Leskeytyneiden talollisten ja lampuotien tyttärien puoliso oli kaikissa niissä tapauksissa, joissa sekä lesken että toisen aviopuolison isän ammatti on tiedossa, talollisen poika. Vaikuttaa siltä, että säätyisidonnaisuudesta pidettiin kiinni puolisoiden välisten suurten ikäerojen kustannuksella, joten käsitykset puolisoiden välisistä suurista sosiaalisista eroista eivät näytä pitävän paikkansa. Maaseutuväestö eli 1800- ja 1900-luvun vaihteessa kirjoitettujen avioliitto- ja seksuaalivalitusoppaiden oppien mukaan jo vanhaan. Oppaiden oppien mukaan molemminpuolinen mieltymys ei ollut riittävä peruste avioliiton solmimiseksi, vaan samanlainen tausta yhtäläisine elämäntapoineen, arvoineen ja käsityksineen – toisin sanoen puolisonvalinta samasta yhteiskuntaryhmästä – antoi parhaimmat edellytykset onnelliseen avioliittoon.

Varakkaamman väestöosan keskuudessa puolisonvalintaan vaikutti ensisijaisesti talon etu, vanhempien ja sukulaisten

mielipide ja perheen yhteiskunnallinen asema. Erityisesti ensimmäisen aviopuolison edellytettiin tulevan samasta sosiaaliluokasta ja tuovan tietyn määrän omaisuutta yhteiseen talouteen. Monesti on todettu, että avioituminen lesken kanssa oli varattomalle tilattomalle väylä sosiaaliseen nousuun. Käsitys puolisoiden välisistä suurista sosiaalisista eroista ei kuitenkaan ole täysin ongelmaton. Vaikka talollisen leski saattoikin valita puolisonsa lähipiirin naimattomien henkilöiden, joskus myös palkollisten, joukosta, olivat puoliset tavallisesti taustaltaan talollisia. Mielestäni on syytä korostaa puolisoiden samanlaista, talollista taustaa kuin puolison kokemaa sosiaalista laskua, sillä talollisen pojaksi syntynyt oli varttuessaan maksanut talollisen arvomaailman ja omasi talonpidossa tarvittavat taidot, joten hänellä oli omaisuuden puutteen korvaavaa tietotaitoa ja pääomaa.

...ja tilattomat toisiaan

Talollisten leskien mahdollisuudet uudelleenavioitua olivat siis hyvät. Mutta millaiset olivat muiden kuin talollisten leskien mahdollisuudet avioitua? Myös lampuotien tyttärien asema avioliittomarkkinoilla oli hyvä, ainakin se oli selvästi parempi kuin kahdella torpparin tyttärellä, joiden aviopuolisot olivat tilattomia. Aineiston ainoa käsityöläisen tytär puolestaan avioitui ensin suutarina toimivan suutarin pojan kanssa, ja leskeytymisensä jälkeen hän avioitui ensimmäisen miehensä veljen kanssa, joka oli torppari.

Köyhän leskivaimon lapsineen oli vaikea tulla toimeen omillaan. Tilannetta ei helpottanut sekään, että alle 45-vuotiaina leskeytyneiden tilattomien ja torpparien leskien mahdollisuudet löytää uusi puoliso olivat talollisten leskiä heikommät. Muistitiedon mukaan nopea uudelleenavioituminen oli tavallisinta yhteisön köyhempien ihmisten parissa. Köyhän

lesken pikaista avioitumista saatettiin muun muassa perustella sillä, että leskeksi jääneellä oli paljon pieniä lapsia ja että näin saatiin elättäjä perheeseen. "Usein sitä touhusi monet kyläläiset", kuten yksi muistelija totesi. Köyhille naisleskille ei kuitenkaan elättäjää tahotonut löytyä, sillä juuri heidän oli kaikkein vaikeinta solmia uusi avioliitto. Saattaakin olla niin, että muistelmien köyhä leski olikin nuorehko miesleski, joka ei pystynyt yksin huolehtimaan pienistä lapsista, taloudenpidosta tai karjanhoidosta.

Talonpoikaisyhteisössä vaimo nähtiin ensisijaisesti miehensä työparina. Osa maataloustöistä oli sellaisia, että sekä miehet että naiset osallistuivat niihin, mutta suuri osa töistä oli jaoteltu selvästi naisten ja miesten töihin. Pahimmillaan talonpoikaisyhteisössä vallinneet naisten ja miesten erilaiset roolit saattoivat johtaa siihen, että niin mies- kuin naispuolisenkin lesken oli vaikea hoitaa tilaa yksin. Mieslesken asema saattoi olla jopa tukalampi kuin naislesken asema, sillä miesten työt olivat naisten töitä tarkemmin rajatut ja valvotut. Esimerkiksi karjanhoito oli tavallisesti täysin perheen naisväen vastuulla. Naisilla oli sitä vastoin enemmän liikkumavaraa tehdä miesten töiksi katsottuja töitä, ja näitä töitä tehneitä naisia myös arvostettiin.

Köyhän, velkaisen pienten lasten äidin uudelleenavioitumisen esteenä ei myöskään ollut lesken vaimoa taloudellisesti ja juridisesti parempi asema, sillä annettujen oikeuksien merkitys oli käytännössä vähäinen. Sitä vastoin naisleskien avioitumista hankaloitti se, että he kilpailivat avioliittomarkkinoilla naimattomien naisten kanssa, joten parhaimmat mahdollisuudet löytää toinen aviomies oli joko varakkailla leskillä tai nuorilla naisleskillä, joilla oli vain vähän lapsia. Tilattoman lesket eivät täyttäneet kahdesta kriteeristä kumpaakaan, sillä heillä oli liian vähän varallisuutta ja liian monta lasta. Toisaalta myös torpparien heikentynyt asema teki torpparin lesken elämän turvat-

tomaksi, ja ilmeisesti osittain tästä syystä torppareiden leskien oli vaikea löytää uutta aviopuolisoa.

Köyhä leskivaimo ei yksinkertaisesti ollut houkutteleva puolisoehdokas, sanottiinhan sananlaskuissakin, että "kyllä leskiakan suopi, vaan ei orvolle äitiä" tai että "aina leski heruu". Uudelleenavioituneet tilattoman lesket olivatkin tavallisesti joko lapsettomia tai sitten ensimmäisestä avioliitosta syntyneet lapset olivat jo muuttaneet pois kotoa ennen äidin avioitumista. Kuitenkin kahdessa tapauksessa tilattoman leskellä oli useampia alaikäisiä lapsia ja kummassakin tapauksessa puolisonvalinta oli tavallisesta poikkeava. Ensimmäisessä tapauksessa rengin leski Miina Heikintytär solmi avioliiton itseään 29 vuotta vanhemman hauturin kanssa – aviomies oli 70-vuotias avioituessaan. Miinan neljästä lapsesta vielä kolme asui kotona äidin avioituessa. Toisessa tapauksessa tilattoman leski, viiden lapsen äiti Wilhelmiina Tuomaantytär avioitui ensimmäisen miehensä nuoremman veljen kanssa. Puolisot luonnollisesti tunsivat toisensa entuudestaan, mutta tämän lisäksi heitä yhdisti se, että molemmat olivat leskiä. Kirkonkirjat eivät kerro kirjaamiensa ihmisten tunteista ja tuntemuksista, mutta taloudellisesti avioliito oli järkevä ratkaisu: torppari tarvitsi naispuolista työvoimaa ja tilaton leski pystyi näin ratkaisemaan toimeentulovaikeutensa.

Tavattomia eivät myöskään olleet avioliitot, jotka solmittiin talollisen lesken ja tämän ensimmäisen aviopuolison naimattoman veljen kanssa. Tilan perimyksessä syrjäytetyille nuoremmalle veljelle järjestely oli epäilemättä houkutteleva; isäntä oli aina isäntä talossaan, mutta kotiin jääneen talollisen veljen asema – etenkin jos veljen leski avioitui vieraan kanssa – oli epävarma.

Suhtautuminen uudelleenavioitumiseen

Naislesken alhainen sosiaalinen asema ja varattomuus heikensivät mahdollisuuksia avioliittomarkkinoilla, mutta myös sopivan puolison löytäminen oli vaikeaa. Puolisonvalinnassa tärkein kriteeri oli se, että puoliso tuli samasta sosiaalisesta ryhmästä. Ikä oli vasta toissijainen tekijä. Naisleskien avioituminen oli hyväksyttyä, ja jopa naisleskien solmimat avioliitot itseään huomattavasti nuorempien miesten kanssa hyväksyttiin, niin kauan kuin maa oli pääasiallinen elannon tuoja. Nuoret miehet hyötivät tällaisista avioliitoista esimerkiksi pääsemällä isännöimään tilaa, leski puolestaan sai tilalle työvoimaa tai elättäjän. Toisaalta, koska avioliiton tarkoituksena oli suvunjatkaminen, hedelmällisen iän ohittaneiden naisten avioituminen oli vähäistä.

Vaikka sukulaisten sananvalta olisikin ollut vähäisempi kuin ensimmäistä avioliittoa solmittaessa, ei lesken uudelleenavioituminen aina ollut lasten etujen mukaista. Aikuiset lapset saattoivat jopa estää lesken avioliittohankkeet tai pyrkivät ainakin vaikuttamaan puolisonvalintaan. Aikuisten lasten mielipiteen ohella syytingillä olevien naisleskien mahdollisuuksia avioitua heikensi heidän korkea ikänsä ja syytinkisopimuksiin mahdollisesti kirjattu ehto, jonka mukaan eläkkeen maksu loppui, jos naisleski solmi avioliiton.

Suhtautuminen uudelleenavioitumiseen ei ole kuitenkaan voinut olla kovin kielteistä, sillä puolet niistä alle 45-vuotiaina leskeytyneistä naisista, joiden uudelleen avioitumista oma kuolema tai sairaus ei estänyt, solmi avioliiton. Toinen puoli näistä naisista pysyi leskenä loppuelämänsä, joko puhtaasti omasta halustaan tai olosuhteiden pakosta. Hämeen maaseudulla kyläyhteisö suhtautui siis varsin myönteisesti leskien uudelleenavioitumiseen, sillä se nähtiin usein toimeentulon tai työnteon kannalta välttämättömänä ratkaisuna. Uudelleenavioitu-

misen ongelmaa tarkasteltaessa on myös syytä pitää mielessä se, että lesken ja naimattoman naisen asema yhteisössä oli erilainen. Vanhaksipiiaksi jääminen oli naiselle masentava ja pelottava tulevaisuudenkuva sekä vanhemmille ja suvulle häpeän aihe, joka haluttiin välttää avioitumalla vaikka minkälaisen miehen kanssa. Lesken ei tarvinnut ainakaan tällaisista syistä solmia uutta avioliittoa, ei ainakaan kenen tahansa kanssa –uudelleenavioituminen oli aina myös henkilökohtainen ratkaisu.

Avioituminen – valinnan vapaus, vaikeus vai pakko?

Lesken kannustimena uudelleenavioitua oli tavallisesti nähty taloudellisen turvan etsiminen. Jos leski kykeni elämään omillaan ja elättämään itsensä ja perheensä, he avioituivat harvemmin kuin ne lesket, joiden toimeentulo oli heikompi. Leskenä pysyminen saattoi olla yhtä lailla kuin uudelleenavioituminen myös tietoinen valinta. Jos taas uudelleenavioitumisen suurimpana houkuttimena nähtiin talon työvoimatarpeen tyydyttämisen ja taloudellisen turvallisuuden hankkiminen, ei avioliitolla ollut tällaista funktiota tilattomien parissa tai vauraiden talollisten leskien parissa, tai jos lapset olivat kykeneviä suoriutumaan tilan töistä. Avioituminen varattoman miehen kanssa, jos tämä olisikin sattunut kiinnostumaan yhtä varattomasta naisleskestä, olisi vain saattanut pahentaa tilannetta, kun perheeseen olisi lesken ensimmäisestä avioliitosta olevien lasten lisäksi syntynyt lisää lapsia.

Toki puolisosta oli parhaimmillaan myös seuraa ja iloa muutenkin. Naisleskien seksuaalisuus oli Hämeen maaseudullakin jonkinlainen ongelmana, jota käsiteltiin muun muassa monin varsin suorasukaisin sananlaskuin. Naisiin kohdistunut seksuaalimoraali oli tiukin juuri tilallisten naisten osalta, joten tilattomien naisten luvattomat suhteet eivät ehkä

olleet samanlainen uhka koko yhteisön moraalille kuin jos talollisen leski olisi hairahtunut. Seksuaalimoraali saattoi siten vaikuttaa päätökseen solmia uusi avioliitto, sillä kuten aikaisemmin on jo todettu, oli uudelleenavioituneiden naisleskien tausta varsin talonpoikainen.

Monesti tutkijat ovat esittäneet, että kaikkien leskien tavoitteena oli solmia avioliitto, mutta että osalla ei ollut siihen mahdollisuutta. Käsitys on mielestäni jossain määrin ongelmallinen, sillä puolisoiden välit saattoivat jäädä varsin etäiseksi, kun taas äidin ja lasten välinen

tunneside oli usein vahva, jolloin leskiäidin uudelleenavioituminen olisi voinut loukata perheen lapsia. Toisaalta vapaudenhaluinen ja mieleltään itsenäinen naisleski, jolla oli jonkinlainen taloudellinen turva, saattoi jopa pitää leskeyttä uudelleenavioitumista parempana vaihtoehtona.